

DÂRÜLFÜNÛN İLAHİYAT SEMPOZYUMU

18-19 Kasım 2009

TEBLİĞLERİ

İSTANBUL 2010

TÂRİH-İ EDYÂN İLE MİLEL ARASINDA DÂRU'L-FÜNÛN İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DİNLER TARİHÇİLERİ: PROTOTİPLER VE TEMEL AKSLAR

Şevket YAVUZ *

Bu fakülte [İlahiyat Fakültesi] henüz üç seneliktir. Fakat kendisine tevdi olunan vazifeyi ehemmiyeti ile müntenasib bir suretle ifâya nasıl çalıştığını bidâyetinden beri muntazaman neşrine muvaffak olduğu mecmuaları ispata kâfidir. Avrupa ve Amerika'nın her tarafında asırlardan beri müesses gerek Katolik ve gerek Protestan teoloji fakülte veya enstitüleri derecesinde faaliyet-i ilmiye gösterebilmesine bittabii daha zaman ve imkân ister... Bu mahviyet-kârane başlangıç fakültenin hidemât-ı atıyesı için ümitbahş bir işaret telakki olunmağa layıktır. (M. Ali Aynî, *Darülfünun Tarihi*, 91-2).¹

I. GİRİŞ VE GENEL ÇERÇEVE: Dâru'l-Fünûn, İlahiyat, Milel ve Târih-i Edyân-Kaynaşma, Kırılma ve Kurulma Süreçleri

Dâru'l-Fünûn (bundan sonra DF şeklinde kullanılacaktır) Tanzimat'tan sonra üç kez akim kalan çabadan sonra 1900 yılında DF Nizamnâmesi ile açılabilmiştir. Temel yüksek okullar—Ulûm-u Riyâziye, Tabiiyye, Edebiyat ve Âliye-i Diniyye—kurulmuş olsa da bilinen şekliyle üniversite haline dönüşememiştir. II. Abdülhamit zamanında etkinliğini sergileyemeyen DF, özellikle İslam toplumları arasında büyük bir silkinişi tetikleyen Trablusgarp Savaşı'ndan sonra büyük bir çıkış yapar. Yayınlar artar, yurtdışına öğrenciler gönderilir, yeni bölümler açılır, Almanya (1915-8) ve Fransa (1927-33)'dan yabancı öğretim üyeleri getirilir ve ilk kez uluslar arası alanda yayımlar başlar.

İstanbul DF'ü Ulûm-u Âliye-i Diniyye—ki *Tefsir, Hadis, Usul-u Hadis, Fıkıh, Usul-u Fıkıh, İlm-i Kelâm, Tarih-i Din-i İslâm* dersleri okutulur—1917 yılında medreselerin yeniden yapılandırılması sürecinde ilga edilir ve talebesi Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi'nin Kısım-ı Âlisi olan Sahn'a devredilir. İstanbul DF İlahiyat Fakültesi (bundan sonra DFİF şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır), 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisât Kanunu ile DFİF adı ile açılır.

Bernard Lewis'in "İstanbul Dâru'l-Fünûn'u bir İslam ülkesinde kurulan ilk laik üniversite" olarak tanımladığı DF ve DFİF, 33 yıllık başarılı bir eğitim-öğretim faaliyetinden sonra İstanbul Üniversitesi Reformu (1933) ile kurumsal dönüşüme uğrayarak İstanbul Üniversitesi halini almıştır. Aslında DF; büyük dönüşüm sancılarının (II. Meşrutiyet [1908], harplerin (Balkan Harbi [1911-2], I. Dünya Savaşı [1914-8], Mütareke ve Millî Mücadele [1918-22]) ve yeniden inşaların (Cumhuriyet [1923-...]) yaşandığı bir zamanda ayakta kalan "Gazi Üniversite"dir.

DF; genel olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine intikalde üniversite öğretimi açısından "geçiş safhası", özel olarak da ilahiyat öğretimi açısından "kurumsal geçiş prototipi" olarak hizmet görür. Tıpkı Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye Âlî Medresesi'nden Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'ne geçişte olduğu gibi, İstanbul DF İlahiyat Fakültesi (bundan sonra DFİF şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır) daha sonraki süreçlerdeki yaşanabilecek politik ve ekonomik kırılmalarda yeniden hatırlanacak bir kurumsal prototip konumunda göreve çağrılacaktır. DFİF; adeta Modern süreçlerde dinî olanın / belki de teolojik ve metafizik evrenin sahip olması beklenen ve kodlanan "alan"ın harimini aştığında tekrar kendi harimine geri çekilmesinde bir "kurumsal geçiş prototipi" olarak işlev görür.

Bu genel tezimize bağlı olarak Dinler Tarihi açısından da DFİF; İslam alimlerinin inşa edip, geliştirdiği *Milel gelenegi* ile farklı bir medeniyetin (genel olarak Batı, özel olarak Avrupa) epistemik ve metodik kodlarıyla şekillenen Târihu'l-Edyân / Târih-i Edyân arasında bir "irtibat hâvzası" ve "entegrasyon istasyonu" rolü ifa eder.

Batı'da Max Müller'in 19. yüzyılın ikinci yarısında bir yandan Pozitivizm ile sekülerleşmenin dinî alandaki açılımlarına karşılık gelen; öte yandan da "dinî bilimselleştirmek; dolayısıyla Modern süreçlerde aklileştirerek (rationalization) meşrulaştırma anlamına gelen çalışmaları günümüzde artık bağımsızlığını kazanmış bir disiplin olarak Dinler Tarihi olarak karşımıza çıkar. Müller'in "Karşılaştırmalı Mitoloji Denemesi" (1856) ve daha sonraları da "Dinler Bilimi" veya "Karşılaştırmalı Dinler Çalışması" (1867) olarak ilk denemelerini ortaya koyduğu çalışmalar Beşerî İlimler kategorisinde yeni bir ufuk olarak belirir.

* Doç. Dr., Dinler Tarihi Öğr. Üyesi, İlahiyat Fakültesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

¹ Mehmet Ali Aynî, *Darülfünun Tarihi*, haz. A. Kazancıgil (İstanbul: Kitabevi Yay., 2007), 91-2.

Bir asırdan fazladır Modernleşme süreçlerini yakından Batı'yı takip ederek gerçekleştirmeye çalışan Osmanlı entelektüelleri de Dinler Tarihini, Târih-i Edyân olarak ve daha çok da pragmatik hedefler--gayri Müslimlerin idaresine katkısı, vs.-- doğrultusunda Mekteb-i Mülkiye'de okuturlar (1859).

İstanbul'da Dâru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi programında (1873) "Tarih-i Umumi ve İlm-i Esatir-i Evvelin" adlı bir ders konulur. Hocası; M. Ali Aynî'dir. Bu süreçten sonraki Târih-i Edyân derslerinin genel kategorisi *Milel* çerçevesinde Ulûm-i Şer'iyye içinde kabul edilir ve okutulur. Bu genel kategori, 1920-49 Türkiye'deki Dinler Tarihi'nin Fetret Dönemi'nin sonuna kadar devam eder.

Bu kategoriyi genel olarak 3 aksta değerlendirmek ve her aks için uygun prototipler yerleştirmek gerekirse, şu şekilde bir yapı karşımıza çıkar:

- a. Milel tonu yüksek-ama-Târihu'l-Edyân modunu da içeren aks: M. Ali Aynî, vb.
- b. Milel tonu hafif-ama Târihu'l-Edyân modu öne çıkmaya başlayan aks: Ahmet Mithat Efendi, vb.
- c. Milel tonu zayıf-ama Târihu'l-Edyân modu güçlü olarak yapılanma sürecindeki aks: Mahmut Esat Efendi, Şemseddin Günaltay.

Bunlara bağlı olarak çalışmamızın tezini şu şekilde ifade etmek mümkündür: Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi "Dinler Tarihçileri" aslında Osmanlı entelektüel dünyasındaki "değişim-ama-gelenekle beraber olan bir değişim" sancısının bir örneğidir. Bu haliyle DFİF "kurumsal geçiş prototipi" olarak hizmet görür. Bundan dolayı da hem genel kategori olarak Târih-i Edyân'ı 'Ulûm-i Şer'iyye içinde görmek mümkündür, hem de "*milel*" haleti ve metodu genel yaklaşımlara açık ve/veya kapalı hakimdir. Bu çalışmamızda yukarıda bahsi geçen genel aksların mahiyeti hakkında bilgiler verdikten sonra bahsi geçen prototiplerin yaklaşımlarından başta *Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuâsı* ekseninde örnekler verilerek tezimiz delillendirilecektir.

II. Gelenek ile Modernité Sarkacı: Dinler Tarihi'nin DFİF Tecrübesi: Milel ile Târih-i Edyân Arasında...

A. Sarkacın Macerası

Osmanlı ilim ve kültür hayatında Târih-i Edyân'ın önemi özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren öne çıkmaya başlar; nitekim Târih-i Edyân (bundan sonra TE şeklinde kullanılacaktır) Mekteb-i Mülkiye'de 1859 yılında okutulmaya başlanır. Bu dersin konulma sebeplerinden birisi şüphesiz idarî ve mülkî görevlilerin görevli oldukları halkın din ve geleneklerini bilme ihtiyacındandır. Aynı şekilde Dâru'l-Fünûn-i Osmanî (yüksek okul) 1869'da açılır ve "İlm-i Âsâr-ı Atika" adı ile bir ders konur. Bu ders de bu bağlamda önemli bahsedilmesi gereken bir derstir. 1873 yılı itibarıyla, İstanbul DF Edebiyat Fakültesi programında da "Tarih-i Umumi ve İlm-i Esatir-i Evvelin" adlı bir ders yer alır.²

Öte yandan, "Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi" ile TE dersleri okullarda okutulacaktır (Şubat 1910). Buna göre medrese; iki kısımdan oluşacaktır: Orta ve Yüksek Öğretim. Yüksek öğretim de dört kısımdan oluşacaktır. Bu kısımlardan Ulûm-i Şer'iyye kısmında TE dersleri okutulacaktır.

DF Islahatçıları Nizamnâmesi (Nisan 1912)'nin birinci maddesine göre açılacak İstanbul Dâru'l-Fünûn 5 kısımdan oluşacak ve Ulûm-ı Şer'ie kısmında TE dersleri okutulacaktır. Aynı şekilde 1913 yılında açılan Medresetü'l-İrşâd'ın Vâizlik bölümünde DT dersleri zorunlu ders olarak yer alır. Aşağıda tablosu verilen Ulûm-u Şer'iyye okulunun dersleri tatbik edilemeden 1914 yılında kapatılacaktır.³

² Aynî, 44; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi 3-4* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1209-58.

³ Aynî, 38.

Tefsir-i Şerif	8	Şuhûr-ı dersiyeye
Hadis-i Şerif	8	" "
İlm-i Ahlâk-ı Şer'îye ve Tasavvuf	6	" "
Usul-ı Fıkıh	8	" "
Fıkıh	8	" "
İlm-i Kelâm	8	" "
Siyer-i Nebevi	2	" "
Tarih-i Din-i İslâm ve Tarih-i Edyan	6	" "
İlm-i Hilâf	4	" "
Edebiyat-ı Arabiye	6	" "
Hikmet-i Teşri	2	" "
Tarih-i İlm-i Fıkıh	2	" "
Tarih-i İlm-i Kelâm	2	" "
Arap Felsefesi	2	" "
Felsefe ve Tarih-i Felsefe	6	" "

Dârü'l-Hilâfetü'l Âliye Medresesi 1914'te açıldığında iki yıllık hazırlık kısmında yer alan Malûmât-ı Diniyye isimli dersinin Yahudi, Hristiyan ve mezhepleri hakkındaki bölümünün ilgili dinlerin ve mezheplerin din adamları tarafından okutulmasına karar verilir. Aynı şekilde, Medrese'nin ilk kısmında Tarih-i İslâm ve Edyân dersi okutulacaktır. Mütchassisîn kısmı Kelâm-Tasavvuf-Felsefe bölümünde de TE ve Mezâhib dersleri zorunlu olarak mukayeseli ve detaylı olarak okutulacaktır. Dersi verecek hoca da Mahmut Esat Efendi'dir.

1917 yılında yapılmaya çalışılan medreseler ıslah sürecinde, medreselerin yüksek kısmına Süleymaniye adı verilir. Hikmet ve Kelâm Bölümü'nde de TE ve Din-i İslâm dersi konulur. Sorumlu hoca da M. Şemseddin Bey (Günaltay) olarak tayin edilir. Benzer şekilde, Medresetü'l-Vâizîn, Müessesât-ı İlmiye Müdüriyeti, Evkâf-ı Hümayûn Nezareti kurumları içinde de TE dersleri okutulur. Görevli hoca da Mahmut Esad Efendi'dir.

Bununla birlikte taşra medreselerinde genel olarak TE dersi okutulmaz. İstisna olarak; Osmanlı medreselerinin ıslahı yolunda açılan Beyrut'taki Salahaddin-i Eyyubî Külliye-i İslamiyesi'nde bölgenin kozmopolitan bir özellik arz etmesinden dolayı TE okutulur. Bu medresede TE; üç seviyede okutulur: (a) "Edyân-ı Sâlife" ("Öncekilerin Dinleri"); (b) "Edyân-ı Semâviyye"; (c) "Din-i İslâm".

İlmi, kültürel ve fikri hayattaki derin dönüşüm ve değişimler sebebiyle Dinler Tarihi Osmanlı'da kademeli olarak sistemleşir. Öte yandan, hem Müslümanların kendi kutsal kitaplarının anlaşılması noktasında, hem de muhatapları olan gayri Müslim ile ilişkilerinin sıhhat ve dengesi için DT'nin öğrenilmesi çok milletli politik yapılar ve sosyal oluşumlar için bir gereklilik olarak kendini dayatır.

B. Sarkacın Modelleri:

DFİF'nde okutulan dersler, hocaları ve derslerin içerikleri ile ilgili olarak yapılacak bir çalışmada önemli deliller sunan *İstanbul DFİF Mecmuası* temel kaynak olarak kullanmak yerinde olacaktır. 1925 yılı itibarı ile DFİF Heyet-i Tedrisiyesi şu şekilde gösterilebilir: ⁴

⁴ Aynı, 82.

Henüz intihab edilmemiştir.	Fakülte Reisi
Izmirli İsmail Hakkı Bey (1868-1946)	Fıkıh Tarihi Müderrisi
Hüseyin Avni Bey (Karamahmedoğlu, 1864-1954)	Hadis Tarihi Müderrisi
Şerafeddin Bey (Yalıtıncı, 1879-1947)	Kelâm Tarihi Müderrisi
Mustafa Şevket Bey (Yurt, 1877-1951)	Tefsir Tarihi Müderrisi
Mehmet Ali Aynî Bey (1868-1945)	Tasavvuf Tarihi Müderrisi
Köprülüzaade Fuad Bey (1890-1966)	Türk Tarih-i Dini Müderrisi
Halil Nispetullah Bey (Öztürk, 1880-1957)	Din-i İslâm Tarihi Müderrisi
İsmail Hakkı Bey (Baltacıoğlu, 1886-1978)	İslâm Bedhiyyâtı (İslâm Sanatı)
Halil Halit Bey (1868-1931)	Akvâm-ı İslâmiye Etnografyası Muallımı (İslâm Kazimleri Etnografyası)
Yusuf Ziya Bey (Yörük, 1887-1945)	Hâlihazırda İslâm Mezhepleri Muallımı
Mehmet Emin Bey (Erişir, 1893-1963)	Felsefe-i Din Müderrisi
Mösyö Georges Dumezil (1898-1986)	Tarih-i Edyân Müderrisi (Dinler Tarihi)
Nureddin Avni Bey (1866-1928)	Farisi Muallımı

İstanbul DFİF’nde okutulan TE dersleri ve bir şekilde TE ile ilgisi olan dersler ve hocaları genel olarak üçlü bir sistematik içinde ele almak mümkündür. Her şeyden önce şu husus açıktır ki; DFİF bir asırdan fazladır devam etmekte olan Osmanlıcılık ve daha sonra İslamcılık (Modernist ve Muhafazakâr gruplarıyla), Batıcılık ve Türkçülük akımlarını bir şekilde kendi fikrî, epistemik ve kültürel kodlarında hisseder. Genel olarak DF, özel olarak da 1924’ten sonra DFİF dönemin politik ve diplomatik yönelimleriyle (İttihat ve Terakki politikaları ve diplomatik ilişkileri ve akabinde Cumhuriyet’in ilk dönem kültürel, ilmi ve fikri siyaseti üzerinden) bir dereceye kadar etkilenir. Buna bağlı olarak yurtdışından getirilen hocalar ve görüşleri takip edilen paradigma sahibi Batılı düşünürler bu sürecin okunmasında da bizlere ipucu verir: Nitekim bunlar arasında şu isimleri saymak mümkündür: J. Dümézil (DFİF’ine 28 yaşında gelir ve 3 yıl kalır; Ö. Hilmi Budda’nın da hocasıdır), Emile Durkheim, James George Frazer, F. Leroux, L. Lévy-Bruhl, Theodore Nöldecke, Dominique Parodi, Armand T. Ribot, William Ricwey, Sir Thomas Arnold, A. A. Semenow.

Bu isimler, temsil ettikleri bilimsel ve metodolojik paradigmlar ve/veya eserleri Türkiye’de DFİF başta olmak üzere yeni bir “entegrasyon potası” inşa eder. Öte yandan geleneksel bilim kalıpları ve düşünce kodları da varlığını devam ettirirler.

Genel olarak, Mîlel tarzını şu şekilde formüle etmek mümkündür: *Normatif sınıflama ve teolojik-sosyal eksenli taksim* → *bilgilendirme* → *açıklama-yorumlama* → *hidayet-dalâlet hiyerarşisi*. Bu açıdan Mîlel tarzı; Akide esaslı, mezhepler tarihini içeren bir tür sosyal-fikrî dinler tarihi modeli sunar. Bu bağlamda eş-Şehristânî’nin *el-Mîlel ve’n-Nihâl*’inin içeriği incelendiğinde şöyle bir yapıyı bulmak mümkündür:⁵ Önce iki genel kategori oluşturulur: Birinci kısım; “Erbâb-ı Diyânât ve’l-Mîlel mine’l-Müslimîne ve Ehli’l-Kitâb” adını alıp, Müslümanlarla başlar ve oldukça ilgi çekici bir şekilde Mecûsîler ve Seneviyye (“Dualist”)ler ile biter. İkinci kısım; “Ehlü’l-Ahvâ ve’n-Nahl” başlığını alır ve Sâbiîler ile başlar, Putlara Tapınım ve Hint Filozofları bölümleri ile biter. Buradaki üslup, metot ve metodolojik uygulama Müslüman alimler tarafından asırlarca eserlerinde uygulanır. DFİF hocalarında da görülecek olan bu tarz, geleneğin ısrarını ve devamlılığını göstermesi açısından önemlidir. Bu yönüyle; yani gelenek ile Modernité diyalektiği ve dahi entegrasyonu, dönemin eko-politiği, sosyo-kültürel paradigmları ve bilim-hukuk çerçevesinde açık ve/veya kapalı yansımalarını hissettirecektir.

Öte yandan; TE tarzını da şu şekilde özetlemek mümkündür: Kapalı normatif üslup ve teleolojik-gelişmeci ve özcü metot ve taksim → *açıklama* → *anlam/landırm/a* → *dinler tarihi kategorileri ve bu kategorilerdeki yeri*. Örnek olarak DFİF Mecmûası (Sene 2; Sayı 9, Ağustos 1928)’nda Hilmi Ömer (Budda) “Sâmî Dinlerinde Kurbanın Mahiyeti ve Faaliyeti” adlı makalesini şu eksenle inşa eder: Genîl dinlerin kurban hakkındaki kabul ve

⁵ Ebû’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî (v. 1153), *el-Mîlel ve’n-Nihâl*, Kahire, 1976.

uygulamalarından—meselâ tanrılara sunulan takdimeler, mekan ve zaman kutsallıkları—hareketle Sâmi kültüründeki kurbanın mahiyeti, kaynağı, usulü ve hedefleri hakkında bilgilere verir. Makalede belirli aralıklarla Yahudi ve Hristiyan kaynaklara ve uygulamalara da göndermelerde bulunulur. Makalede özellikle gelişmeci tarih tasavvurunun izlerini ve etkilerin görmek mümkündür. Açıklama ve anlam/landırm/a çabaları da bu izlerin açık veya kapalı bir şekilde etkisi altındadır.⁶

Bu genel yapıya bağlı olarak DFİF'indeki temel aksları—genelleştirmenin ve kesin sınırlar çizmenin zorluklarını da göz önünde tutarak—şu şekilde kategorize etmek mümkündür.

a. Milîl tonu yüksek-ama-Târîhu'l-Edyân modunu da içeren aks: M. Ali Aynî, Abdülkadir Baykara, Abdülkadir İnan, M. Emin Erişirgil.

b. Milîl tonu hafif-ama Târîhu'l-Edyân modu öne çıkmaya başlayan aks: Ahmet Mithat Efendi, Halil Nimetullah, Mehmed İzzet Mete, M. Şerefeddin Yaltıkaya, M. Şekip Tunç, Yusuf Ziya Yörükân.

c. Milîl tonu zayıf-ama Târîhu'l-Edyân modu güçlü olarak yapılanma sürecindeki aks: Mahmut Esat Efendi, M. Şemseddin Günaltay, Halil Halid, Hilmi Ömer Budda.

C. Sarkacın Modellerinin Örnek Çalışmaları:

P: Prototip örnekleri

A: Milîl tonu yüksek-ama-Târîhu'l-Edyân modunu da içeren aks:

B: Milîl tonu hafif-ama Târîhu'l-Edyân modu öne çıkmaya başlayan aks:

C: Milîl tonu zayıf-ama Târîhu'l-Edyân modu güçlü olarak yapılanma sürecindeki aks:

aA	İnan, Abdülkadir	- Eski Türk Dini Tarihi - Şamanizm (Semenow'dan çev.): Küçük Asya Yezidilerinin Şeytana Tapmaları", <i>İstanbul DFİFM (Dârü'l-Fünûnu İlahiyat Fakültesi Mecmûası)</i>, Sene 5, Sayı 20, İstanbul 1931, s. 17-42.
AA	(Aynî), Mehmed Ali	"Nefis Kelimesinin Manaları", <i>IDFİFM</i>, Sene 4, Sayı 14, İstanbul 1930, s. 46-52.
aA	(Baykara), Abdülbâkî:	"Tevhit Kelimesinin Tarihi Safhaları", <i>IDFİFM</i>, Sene 4, Sayı 14, İstanbul 1930, s.61-72.
bB	A. Mithat Efendi	Tarih-i Edyân
bB	(Mete), Mehmed İzzet	(Frazer'den çev.): "Aile ve Semiyenin Menşe'leri", <i>IDFİFM</i>, Sene 1, Sayı 1, İstanbul 1925, s.1-38. - o Sene 1, Sayı 2, İstanbul 1926, s.5-35. - o Sene 1, Sayı 3, İstanbul 1926, s.52-111. - o Sene 1, Sayı 4, İstanbul 1926, s.211-2436. - Frazer'den (çev.): "Hindu-Avrupaî Âlemde Totemciliğin Peszende Şekilleri", <i>IDFİFM</i>, Sene 1, Sayı 2, İstanbul 1926, s.117-135.
bB	(Öztürk), Halil Nimetullah	(Lévy-Bruhl'den çev.): "İptidai Zihniyet", <i>IDFİFM</i>, Sene 3, Sayı 11, İstanbul 1929, s.16-58. - o Sene 4, Sayı 16, İstanbul 1930, s.62-80. - o Sene 4, Sayı 17, İstanbul 1930, s.42-56.
cC	Mahmut Esad Efendi	Tarih-i İslâm ve Edyân; Tarih-i Edyân. Batılı kaynaklardan ve A. Mithat Efendi'den istifade eder. Meselâ o, Charles de la Saussaye'nin eserini Tarih-i Edyân adı ile iki cilt halinde 1887-9 tarihleri arasında yayımlar.
cC	Günaltay, Şemseddin	- Tarih-i Edyân ve Din-i İslâm dersleri okutur. Ders notlarından Tarih-i Edyân adlı eserini kaleme alır. Batı tarzı konuları fihristler. Batılı kaynaklara—başta Durkheim olmak üzere— sık sık atıflarda bulunur. "Kable'l İslâm Araplarda İçtimai Aile", <i>IDFİFM</i>, Sene 1, Sayı 4, İstanbul 1926, s.74-104.
cC	(Budda), Hilmi Ömer:	- Dinler Tarihi "Sâmi Dinlerinde Kurbanın Mahiyeti", <i>IDFİFM</i>, Sene 2, Sayı 8, İstanbul 1928, s.28-49. - o Sene 2, Sayı 9, İstanbul 1928, s.34-61. - o Sene 3, Sayı 11, İstanbul 1929, s.81-102. (Revue de Monde Mazulman'dan çev.): " Kitabiyat", <i>IDFİFM</i>, Sene 2, Sayı 9, İstanbul 1928, s.193-194. (Thomas Arnold'dan çev.): "İslâm Dünyasında Resmin Menşe'leri", <i>IDFİFM</i>, Sene 4, Sayı 16, İstanbul 1930, s. 1-19. "Tûfan Hikayesi", <i>IDFİFM</i>, Sene 5, Sayı 23, İstanbul 1932, s.53-64. - o Sene 5, Sayı 24, İstanbul 1932, s.33-45.

⁶ Hilmi Ömer, "Sâmi Dinlerinde Kurbanın Mahiyeti ve Faaliyeti", *DFİF Mecmûası*, sayı 9 (Ağustos-1928), 34-59.

		• "Acem Resmi" (İngilizce çeviri fakat yazarı belli değil), <i>IDFİFM</i>, Sene 5, Sayı 18, İstanbul 1931, s.1667. • (Dümézil'den çev.): "Fransız Hükümeti ve Elli Seneden Beri İlahiyat", <i>IDFİFM</i>, Sene 2, Sayı 5-6, İstanbul 1927, s.173-186.
cC	Halil Halid	(W. Ricway'den çev.): "Türk Hilâli'nin Ash", <i>IDFİFM</i>, Sene 1, Sayı 2, İstanbul 1926, s.158-182. • (Yakup Artin Paşa'dan çeviri): "Türk Hilâli'nin Ash", <i>IDFİFM</i>, Sene 1, Sayı 3, İstanbul 1926, s.36-51. • "Akvâm-ı İslâmiye Etnografyasına Bir Medhal", <i>IDFİFM</i>, Sene 1, Sayı 3, İstanbul 1926, s.235-262. • "Akvâm-ı İslâmiye Etnografyası Tetkikatından", <i>IDFİFM</i>, Senē 1, Sayı 4, İstanbul 1926, s.105-131. ○ Sene 2, Sayı 5-6, İstanbul 1927, s.22-56. ○ Sene 2, Sayı 7, İstanbul 1928, s. 1-25. • "Beşerin İbtidâi Tahdisi", <i>IDFİFM</i>, Sene 2, Sayı 8, İstanbul 1928, s.151-171.
pP	Dumezil, J.	• "Hindu-Avrupaî Âlemde Totemciliğin Peszende Şekilleri", (çev.: Mehmed İzzet-Mete), <i>IDFİFM</i>, Sene 1, Sayı 2, İstanbul 1926, s.117-135. • "Fransa Hükümeti ve Elli Seneden Beri İlahiyat", (çev. Hilmi Ömer Budda), <i>IDFİFM</i>, Sene 2, Sayı 5-6, İstanbul 1927, s.173-186.
pP	Frazer.C.C.:	• "Aile ve Semiyenin Menşe'leri", (Çev. Mehmed İzzet Mete), <i>IDFİFM</i>, ○ Sene 1, Sayı 1, İstanbul 1925, s.1-38. ○ Sene 1, Sayı 2, İstanbul 1926, s.5-35. ○ Sene 1, Sayı 3, İstanbul 1926, s.52-111. ○ Sene 1, Sayı 4, İstanbul 1926, s.211-246.
pP	Lévy-Bruhl, L.:	• "İptidai Zihniyet", (çev. Halil Nimetullah Öztürk), <i>IDFİFM</i>, Sene 3, Sayı 11, İstanbul 1929, s. 16-58. • "Aşağı Cemiyetlerde Zihin Fonksiyonları", (çev. Halil Nimetullah Öztürk), <i>IDFİFM</i>, Sene 3, Sayı 12, İstanbul 1929, s.41-60. ○ Sene 3, Sayı 13, İstanbul 1929, s.34-54. ○ Sene 4, Sayı 15, İstanbul 1930, s.51-65.⁷

III. Sonsöz Yerine

İstanbul DF; 1900 yılında açılır ve şubeleri içinde Edebiyat Şubesi yanında Şer'iyye-İlahiyat Şubesi de vardır. Bu şube / okul, 1914 yılında yapılan Medrese Reformu ile kapatılır. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisât Kanunu ile açılır ve sekiz tam yıl eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam eder. İstanbul DFİF Mecmuâsı da bu zaman zarfında tam olarak sekiz yıl yayımlanır. Özellikle DFİF'indeki hakim olan idari ve fıkri çerçevenin takip edilmesi ve temel açılımların yönlerinin takip edilmesi açılarından bu dergi bir pusula görevi ifa eder. Öte yandan, politik ve idari gücü elinde tutanların bu okulu devamı yönünde görüşleri menfi olduğundan 1933 yılında üç öğrencisi kaldığı iddiası ile kapatılır. DFİF ve onun önde gelen hocalarının temel yönelimleri daha çok Felsefe (başta İzmirli İsmail Hakkı olmak üzere), Dinler Tarihi-Sosyoloji-Psikoloji / Mezhepler Tarihi ve Kelam yönündedir.

DFİF'nin başarı dolu akademik macerasının ardında, öyle görünüyor ki; derslerin, hocaların ve yöneticilerin zamanın hakim olan akademik mantalitesine uygun olmaları, Batı'daki başta Sosyal Bilimler ve Beşerî Bilimlerdeki değişiklik ve ilerlemelerden haberdar olup, onları anlayıp, yeni sentezler üretebilme yeteneğine sahip olmaları ve kolektif bir süreci devam ettirebilme kabiliyetleridir. Bu bağlamda; DFİF hocaları, başta Dinler Tarihi olmak üzere özgün, yaratıcı ve metodik bir tarzın izini sürebilmeleri, gelenek ile Modernité arasındaki diyalektiği bir şekilde epistemik senteze ulaştırma gayretleri, Mîlel geleneği ile Târih-i Edyân alanındaki yenilikleri entegre edebilmeleri sebebiyle "kurumsal geçiş prototipi"n kurucuları olarak adlandırmak zor olmasa gerektir. Bunlara bağlı olarak teleolojik soru şu olabilir: "Acaba DFİF varlığını kesintisiz olarak devam ettirebilseydi, Mehmet Ali Aynî'nin '[b]u mahviyet-kârane başlangıç [DFİF] fakültenin hidemât-ı atıyesı için ümitbahş bir işaret telakki olunmağa layıktır' tarzındaki ifadesi geçeri asrın ortalarında tahakkuk ederdi?", demek bir kehanet olarak kalabilir miydi?

⁷ Hamit Er, *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları* (İstanbul: Sosyal Bil. Araştırma Merkezi Yay.), 1993.